

นิยาม และมายาคติกับความเป็นจริงของคนไร้บ้าน ผ่านการสำรวจในพื้นที่กรุงเทพมหานคร*

รณภูมิ สามัคคีคารมย์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

E-mail: ronnapoom.s@fph.tu.ac.th

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง “การสำรวจสถานการณ์คนไร้บ้านและการสร้างการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายอย่างเป็นระบบในพื้นที่กรุงเทพมหานคร” (2558) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).

วารสารวิจัยสังคม ปีที่ 40 ฉบับที่ 2 (ก.ค.-ธ.ค. 60) หน้า 155-188.

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งทบทวนนิยามของคนไร้บ้าน รวมถึงวิเคราะห์และเปิดเผยให้เห็นถึงมายาคติที่ซ่อนอยู่ภายใต้ความคิดความเชื่อของคนในสังคมไทยที่มีต่อคนไร้บ้าน การศึกษาครั้งนี้มีวิธีวิทยาแบบการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการศึกษาเอกสารวิชาการเกี่ยวกับคนไร้บ้านในช่วง 10 ปีย้อนหลัง (2549-2558) เพื่อรวบรวมและทบทวนนิยามและมายาคติที่มีต่อคนไร้บ้าน ทั้งในบริบทประเทศไทยและต่างประเทศ ผสมผสานกับการวิจัยเชิงปริมาณในการสำรวจคนไร้บ้านในพื้นที่กรุงเทพมหานครโดยใช้วิธีแจกจ่ายแบบการแจกจ่ายสามโนประชากรแบบคืนเดียว ทั้งในพื้นที่สาธารณะ และศูนย์พักพิงชั่วคราว เพื่อรวบรวมสถานการณ์ข้อเท็จจริงของคนไร้บ้าน

ผลการศึกษาพบว่า ในบริบทวัฒนธรรมไทยคนไร้บ้านคือ คนที่อยู่ในภาวะไร้บ้าน โดยรวมคนที่พักพิงในศูนย์คนเร่ร่อนไร้บ้านและสถานสงเคราะห์ คนไร้ที่พึ่งชั่วคราวของรัฐ และเอกชน แต่ไม่รวมถึงผู้ป่วยข้างถนน และขอทาน ซึ่งมีลักษณะเฉพาะออกไป และพบมายาคติที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยมากถึง 8 ชุด ความเชื่อ ได้แก่ คนไร้บ้านคือคนป่วยทั้งด้านร่างกายและจิตใจ คนไร้บ้านเป็นคนที่ไม่มีความสามารถ ไม่มีต้นทุนใดๆ คนไร้บ้านไม่ใช่คนไทย คนไร้บ้านเป็นคนที่ไม่มีรากเหง้า ไม่มีบ้าน ไม่มีครอบครัว คนไร้บ้านขี้เกียจ ไม่ทำงาน ภาวะเศรษฐกิจเป็นสาเหตุอย่างเดียวที่ทำให้เกิดภาวะไร้บ้าน คนไร้บ้านเป็นคนอันตราย เสี่ยงต่ออาชญากรรม คนไร้บ้านต้องการเพียงบ้านและอาชีพ ซึ่งทั้งหมดล้วนแล้วแต่ไม่ตรงกับข้อเท็จจริงที่พบจากข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ได้จากการสำรวจ

ดังนั้นการดำเนินการทางสังคมและของรัฐในการดำเนินการกับคนไร้บ้านต้องดำเนินการจากฐานข้อเท็จจริงของคนไร้บ้าน และการดำเนินการนำเอาข้อเท็จจริงมาหรือสร้างมายาคติที่ดำรงอยู่ในสังคมยังคงมีความสำคัญยิ่ง

คำสำคัญ: นิยาม, มายาคติ, คนไร้บ้าน, ภาวะคนไร้บ้าน, การสำรวจ

Definition, Myth and Reality of Homeless People via Bangkok Survey*

Ronnapoom Samakkeekarom

Thammasat University

Email: ronnapoom.s@fph.tu.ac.th

* Thai article is a part of the research project entitled “The Survey of Homeless and Enhancing Engagement with Homeless Service Networks in Bangkok” (2015) funded by Thai health Promotion Fund.

Abstract

This article aimed to review definitions of homeless people, as well as to analyze and reveal myths that are concealed under Thai people's belief regarding homeless people. In this qualitative study, in order to gather and review definitions and myths of homeless people both in Thailand and abroad, we examined academic documents about homeless people published in past 10 years (2006-2015). To reinforce our understanding of the current situation of homeless people, we also combined quantitative methodology to the study by conducting a survey of homeless people in Bangkok using Census Shelter and Street Night (S-Night) in both public area and temporary shelter.

We found that, in the context of Thai culture, homeless people are these who live in both public and private homeless shelters. However the term does not include sick people who live on the street or beggars, who have distinct characteristics which are different from the others. We also found that there were 8 most prevalent myths in Thai society that homeless people are people who are both physically and mentally ill; that they do not have any capacity or potential to be developed; that they are not Thai; that they have no ethnic root, no house, and no family; that they are lazy and do not have a job; that economic condition is the only cause of homelessness; that they are dangerous and prone to commit crimes; and that all they need is a house and a job. All myths mentioned above contradicts with facts which were derived from empirical information from the survey.

Social intervention implemented by public agencies shall be based on facts of homeless people.

Keywords: Definition, Myth, Homeless, Homelessness, Survey

บทนำ: ฐานคิดในการสำรวจ

การแจ่งนับและสำรวจคนไร้บ้านในโครงการ “การสำรวจสถานการณ์คนไร้บ้านและการสร้างการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายอย่างเป็นระบบในพื้นที่กรุงเทพมหานคร” ดำเนินการภายใต้แนวคิดการเป็นส่วนหนึ่งของสังคม (social inclusion) ซึ่งหมายถึง การที่สังคมให้คุณค่ากับทุกคนในฐานะพลเมือง เคารพในความแตกต่าง และตอบสนองความต้องการที่หลากหลายของทุกคนในสังคม อีกทั้ง ทุกคนยังสามารถมีส่วนร่วมในสังคมอย่างเต็มที่ ซึ่งการใช้วิถีคิดการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมในการดำเนินงานจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาถึงมิติการเข้าถึงต้นทุนต่างๆ ของสังคม ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิต ได้แก่ โภชนาการและอาหาร บ้านหรือที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม สินค้าและบริการที่จำเป็น ตลอดจนบริการด้านสุขภาพอนามัย นอกจากนี้ การเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ต้องพิจารณาถึงการเข้าถึงและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมต่างๆ เช่น การจ้างงาน การศึกษาและการศึกษาต่อเนื่อง กิจกรรมเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม การกีฬาและการพักผ่อน การเลือกตั้งและการตัดสินใจในกระบวนการนโยบายสาธารณะที่มีผลต่อชีวิตของพวกเขา เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน ก็ต้องให้ความสำคัญกับอุปสรรคต่างๆ ในการเข้าถึงต้นทุนต่างๆ รวมถึงการมีส่วนร่วม ซึ่งล้วนแล้วแต่นำไปสู่การกีดกันทางสังคม (social exclusion) ได้ ทั้งนี้ อุปสรรคหลายประการสามารถวัดได้จากตัวชี้วัดสำคัญ ได้แก่ ทักษะการอ่านออกเขียนได้ เวลา และความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรหรือต้นทุนต่างๆ ความห่างไกล การสื่อสารเดินทาง มิติเศรษฐกิจ สุขภาพ สุขภาวะ ความพิการ การสนับสนุนทางสังคม และการตีตราแบ่งแยก เป็นต้น (Westfall, 2010) เพราะ ฉะนั้น การสำรวจในครั้งนี้จึงมีกระบวนการที่ตั้งต้นจากการให้สำคัญกับคนที่นิยามตนเองว่าเป็นคนไร้บ้าน ในฐานะมนุษย์คนหนึ่งที่มีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกับคนอื่นในสังคม และการทำความเข้าใจคนไร้บ้าน และภาวะคนไร้บ้านนั้น จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงต้นทุนต่างๆ ของสังคมซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิต การเข้าถึงและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทาง

สังคม และอุปสรรคต่างๆ ที่มีส่วนในการขัดขวางการเข้าถึง และการมีส่วนร่วมดังกล่าวของคนไร้บ้านด้วย

ทบทวนนิยาม "คนไร้บ้าน" และ "ภาวะคนไร้บ้าน" เชิงปฏิบัติการ

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าสนใจเริ่มต้น และจุดร่วมเริ่มแรกของกระบวนการสำรวจคนไร้บ้านนั่นคือ การให้นิยาม หรือความหมายในเชิงปฏิบัติการในการสำรวจซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะหากทีมผู้ดำเนินโครงการ ทีมอาสาสมัครในการสำรวจ แขนงนำคนไร้บ้านในฐานะบุคคลสำคัญในการช่วยคัดเข้า และคัดออก (inclusion and exclusion) ว่าใครคือคนที่เป็นคนไร้บ้านเพื่อทำการสำรวจข้อมูลต่อไป รวมทั้งภาคีที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่จะนำผลการสำรวจไปใช้ประโยชน์ต่อไป ไม่มีความชัดเจนหรือเลือนลางในความหมายของคนไร้บ้านก็ย่อมส่งผลให้ข้อมูลที่ได้อาจไม่ตรงกับความจริงที่เป็นเป้าหมายสำคัญของโครงการสำรวจในครั้งนี้ ดังนั้น การสำรวจคนไร้บ้านที่ปรากฏในหลายประเทศพบว่า รัฐบาลหรือหน่วยงานของประเทศที่ทำงานเกี่ยวกับคนไร้บ้านจำนวนหนึ่งพยายามที่จะนิยาม ‘คนไร้บ้าน’ ทั้งกำหนดเพื่อการสำรวจและศึกษาวิจัย จนถึงการจัดขอบเขตในการทำงานช่วยเหลือและขับเคลื่อนเชิงนโยบาย จากงานศึกษาเกี่ยวกับคนไร้บ้านหลายชิ้น ได้ชี้ให้เห็นว่านิยาม ‘คนไร้บ้าน’ เป็นสิ่งที่อาจปรากฏขึ้นมากกว่าหนึ่งนิยามในแต่ละพื้นที่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความตกลงของหน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับประเด็น ‘คนไร้บ้าน’ และบริบททางสังคม วัฒนธรรม การเมือง นโยบาย และระบบสวัสดิการของประเทศนั้นๆ

การทบทวนรายงานการสำรวจและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการสำรวจคนไร้บ้านในหลายประเทศ ได้ชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายของนิยาม “คนไร้บ้าน” ภายใต้ลักษณะร่วม และวิธีการสำรวจที่มีการพัฒนาแม่แบบและข้อจำกัดในการสำรวจ ดังจะขอกล่าวถึงรายละเอียดดังต่อไปนี้

เมื่อพิจารณานิยาม “คนไร้บ้าน” ทั้งหมด ทำให้มองเห็นถึงฐานคิดร่วมซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานสำคัญ 2 ประการ คือ ลักษณะหรือสภาพที่อยู่อาศัย และระยะเวลาของการ ‘ไร้บ้าน’ The United States Department of

Housing and Urban Development (HUD) (2009) ได้ให้นิยามของคนไร้บ้านสรุปได้ คือ ปัจเจกบุคคลหรือครอบครัวที่ขาดแคลนที่อยู่อาศัยถาวรหรือที่เพียงพอในเวลากลางคืน มีที่พักอาศัยเวลากลางคืนที่ผิดปกติวิสัย อาทิ เช่น ในรถ ในสวน ตึกร้าง สถานีรถไฟหรือสถานีรถไฟ หรือบนพื้น ที่พักอาศัยที่จัดหาให้ชั่วคราวโดยรัฐบาลกลางหรือรัฐบาลท้องถิ่นสำหรับผู้มีรายได้น้อยหรือจัดหาให้โดยองค์กรการกุศลต่างๆ ที่พักอาศัยที่ไม่เหมาะสำหรับการอาศัยของมนุษย์ ตลอดจนปัจเจกบุคคลหรือครอบครัวที่มีความเสี่ยงในการจัดมีลักษณะการอยู่อาศัยในลักษณะดังกล่าวหรือ 'ไร้บ้าน' รวมถึงเยาวชนที่มีแนวโน้มจะกลายเป็นคนไร้บ้าน ในขณะที่ Department of Communities and Local Government (2014) ของสหราชอาณาจักร ได้ให้นิยามของคนไร้บ้านว่ามีผู้ใช้ที่อยู่อาศัยหลับนอนในพื้นที่สาธารณะหรือสถานพักพิงเป็นเวลาต่อเนื่อง 28 วันเท่านั้น หากแต่รวมถึงกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูงในการกลายเป็นคนไร้บ้าน อันได้แก่กลุ่มที่เป็นผู้เช่าที่ถูกไล่ออก เป็นเจ้าของบ้านที่กำลังจะถูกยึดโดยเจ้าหนี้ กรณีมีบ้าน แต่อยู่ไม่ได้จัดเป็นคนไร้บ้านด้วย เป็นสถานที่พักชั่วคราว เช่น hostel, อาศัยอยู่กับเพื่อนหรือครอบครัว แต่อยู่ได้ชั่วคราว การปราศจากการได้รับอนุญาตให้อยู่ในที่พักอาศัยปัจจุบันอย่างถูกต้อง อาศัยอยู่ในบ้านที่มีความรุนแรง อาศัยอยู่ในบ้านสภาพย่ำแย่ (poor condition), อาศัยอยู่ในบ้านเช่า โดยไม่มีความสามารถในการจ่าย อาศัยอยู่ในบ้านที่เคลื่อนที่ไปมาได้ ในทางเดียวกับ Australian Bureau of Statistics (2011) ที่ได้นิยามคนไร้บ้านว่ากลุ่มคนที่มีที่อยู่อาศัยชั่วคราว เต็นท์ หรือนอนในพื้นที่สาธารณะ อาศัยอยู่ในสถานที่พักพิงสำหรับคนไร้บ้าน อาศัยอยู่ในสถานที่พักพิงชั่วคราวร่วมกับครอบครัวอื่นๆ และประเทศญี่ปุ่น ตามกฎหมาย Special Measures Law Concerning Assistance for the Rehabilitation of the Homeless ที่ขับเคลื่อนโดยกระทรวงสาธารณสุข แรงงานและสวัสดิการ ได้ให้นิยามคนไร้บ้านไว้อย่างกว้างๆ ว่าเป็น คนที่ไม่สามารถอยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง ใช้ชีวิตประจำวันในสวนสาธารณะของเมือง ริมน้ำ บนถนน ในสถานีรถไฟ ฯลฯ ในส่วนของประเทศอินเดีย The Census of India, Ministry of Home Affairs (2005) ได้ให้นิยามอย่างกว้างว่าคนไร้บ้านคือ คนที่ไม่ได้อยู่อาศัยในบ้านตามลักษณะ

สำมะโนประชากร เช่น โครงสร้างสร้างที่มีหลังคา ในขณะที่ Ministry of Urban Development (2011) ได้นิยามละเอียดลงไปอีกว่า คือ กลุ่มคน ผู้คน ซึ่งไม่มีบ้านทั้งที่เป็นของตนเองหรือเช่าผู้อื่น แต่อยู่อาศัยและหลับนอนบนทางเท้า สวนสาธารณะ สถานีรถไฟ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ภายนอกร้านค้าและโรงงาน อยู่อาศัยในสถานที่ก่อสร้าง ใต้สะพาน ท่อระบายน้ำ และที่อื่นๆ ใช้ชีวิตในตอนกลางคืนในที่พักพิงชั่วคราว ที่พักไม่เป็นหลักแหล่ง ที่พักกระยะสั้น ที่อยู่ของขอทาน และบ้านพักของเด็ก เป็นต้น ใช้ชีวิตอยู่ในโครงสร้างชั่วคราวที่ไม่มีผนังและหลังคา เช่น หลังคาแผ่นพลาสติก ผ้าคลุมหรือหลังคาหญ้าแฝกซึ่งอยู่บนทางเท้า สวนสาธารณะ เตียงผ้าใบ และที่อื่นๆ ที่เหมือนกัน ในขณะที่ประเทศออสเตรเลีย (Australian bureau of Statistics, 2016) ได้นิยามภาวะการไร้บ้านใช้ความหมายทางวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนด โดยมีชุมชนเป็นคนกำหนดว่ามาตรฐานขั้นต่ำของการมีบ้านต้องเป็นอย่างไร เช่น อยู่ในแฟลต มี 1 ห้องนอน ห้องครัว ห้องนั่งเล่น และห้องน้ำเป็นของตนเอง โดยไม่นับคนที่อยู่ในโรงเรียน สอนศาสนา คุก มหาลัย สถานพยาบาล แบ่งเป็น 3 ประเภทกล่าวคือ

1. ไร้บ้านปฐมภูมิ หรือไร้บ้านพื้นฐาน คือ คนที่ไม่มีที่อาศัยแบบพื้ๆ เช่น คนที่นอนตามท้องถนน นอนในสวน ที่ทิ้งร้าง ในรถ ตู้สินค้า
2. ไร้บ้านทุติยภูมิ คือ คนที่เคลื่อนย้ายระหว่างสถานที่พักพิงไปเรื่อยๆ เช่น บ้านเพื่อน สถานที่พักฉุกเฉิน โรงแรม บ้านอยู่ประจำในระยะเวลาที่น้อยกว่า 12 สัปดาห์
3. ไร้บ้านตติยภูมิ คือ คนที่อาศัยในบ้านพักมากกว่า 13 สัปดาห์ แต่อยู่ในที่ที่ต่ำกว่ามาตรฐานขั้นต่ำที่ชุมชนกำหนด

ในขณะที่ประเทศสหรัฐอเมริกาได้ใช้นิยามการไร้บ้านตามกฎหมายช่วยเหลือคนไร้บ้าน ปี ค.ศ.1987 (The Stewart B. McKinney Homeless Assistance Act of 1987) ที่ให้นิยามว่า คนที่ขาดที่พำนักอาศัยช่วงกลางคืน โดยทั่วไปที่เพียงพอและ มั่นคงถาวร หรือคนที่ไม่มีที่พำนักเป็นที่หลบภัยชั่วคราวหรือพำนักในสถาบันต่างๆ หรือที่ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อพักเพียงชั่วคราวเท่านั้นตาม

หลักความเป็นมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นของสาธารณะหรือเอกชน (รวมถึงมีปัญหาสุขภาพจิต)

สำหรับประเทศแคนาดาซึ่งมีระบบการดูแลคนไร้บ้านอันเป็นต้นแบบของประเทศอื่นๆ ในโลกแห่งหนึ่ง ได้ใช้นิยามการไร้บ้านตามกฎหมายช่วยเหลือคนไร้บ้าน ปี ค.ศ.1987 (The Stewart B. McKinney Homeless Assistance Act of 1987) โดยได้ให้นิยามว่า คนที่ขาดที่พักอาศัยช่วงกลางคืนโดยทั่วไปที่เพียงพอและมั่นคงถาวร หรือคนที่มีที่พักเป็นที่หลบภัยชั่วคราว หรือพำนักในสถาบันต่างๆ หรือที่ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อพักเพียงชั่วคราวเท่านั้นตามหลักความเป็นมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นของสาธารณะหรือเอกชน (รวมถึงมีปัญหาสุขภาพจิต)

อย่างไรก็ดี แม้จะมีการนิยามคนไร้บ้านจากหน่วยงานรัฐของแต่ละประเทศดังที่ยกตัวอย่างข้างต้นแล้ว ในการศึกษาหรือสำรวจคนไร้บ้านในเชิงวิชาการยังได้ปรากฏการให้นิยามคนไร้บ้านที่แตกต่างออกไปจากแกนหลักของนิยามโดยภาครัฐเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น การสำรวจคนไร้บ้านในเมืองชิคาโกของ Peter H. Rossi (1989) ได้นิยามคนไร้บ้านอย่างกว้างที่สุด คือ กลุ่มคนที่อยู่ในศูนย์พักพิง (shelter) และกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่สาธารณะช่วง the dead of the night หรือ 1 pm. – 6 pm. ในขณะที่ Susser, Conover, Struening (1990) ซึ่งได้ทบทวนการสำรวจความป่วยทางจิตของคนไร้บ้านในสหรัฐอเมริกาช่วงทศวรรษ 1980 ซึ่ให้เห็นว่างานสำรวจส่วนใหญ่ให้นิยามคนไร้บ้านว่าคือกลุ่มคนที่หลับน้อยในศูนย์พักพิง (shelter) หรือพื้นที่สาธารณะ (public space) ใดๆก็ตาม นิยามนี้อาจไม่ครอบคลุมคนไร้บ้านในปัจจุบันทั้งหมด เพราะมีกลุ่มคนไร้บ้านอีกจำนวนหนึ่งที่ไม่ปรากฏให้เห็นในสองพื้นที่ดังกล่าว

จากนิยามของคนไร้บ้านข้างต้นจะเห็นได้ว่า ‘คนไร้บ้าน’ จะเป็นกลุ่มคนที่ถูกให้ความหมายค่อนข้างแตกต่างและหลากหลาย เหมือนดังที่ Fischer (1991) ได้สรุปว่า “ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นว่าเส้นแบ่งระหว่างคนไร้บ้าน คนไร้บ้านเป็นคราวๆ และคนที่เป็น marginally housed เป็นสิ่งที่พร่าเลือน” ตลอดจนถึงปัจจัยด้านเวลาของการเป็นคนไร้บ้านก็ยังคงเป็นที่ถกเถียงกัน โดยในบางพื้นที่หรือบางหน่วยงานใช้เกณฑ์ให้ผู้ไร้บ้าน 30 วันเป็นคนไร้บ้าน ในขณะที่

บางหน่วยงานมิได้กำหนดเกณฑ์ของเวลาในการเป็นคนไร้บ้าน เช่นเดียวกับขอบเขตของการเป็น ‘คนไร้บ้าน’ ที่หลายนิยามได้รวมกลุ่มคนที่อยู่ใน ‘ความเสี่ยง’ ในการไร้บ้านไว้ด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ภายใต้ความแตกต่างของแต่ละนิยาม เราอาจพอเห็น ‘แก่น’ ของคนไร้บ้านหรือนิยามทั่วไปได้ว่า คือ กลุ่มคนที่ไร้ที่อยู่อาศัยถาวร และสามารถพบได้บนท้องถนนหรือพื้นที่ที่ตอบสนองความต้องการของคนไร้ที่อยู่อาศัย อาทิ ศูนย์พักพิง หรือสถานที่แจกอาหาร

ในขณะที่สังคมไทยมีหลากหลายภาคส่วนที่ตระหนักถึงผู้คนกลุ่มนี้ อาทิ รัฐไทยที่มีการรวมเอาคนไร้บ้านเป็นส่วนหนึ่งของ “คนไร้ที่พึ่ง” ในพระราชบัญญัติการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง พ.ศ. 2557 ประกาศลงในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2557 (พระราชบัญญัติการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง, 2557) โดยระบุว่า “คนไร้ที่พึ่ง” หมายความว่า บุคคลซึ่งไร้ที่อยู่อาศัยและไม่มีรายได้เพียงพอแก่การยังชีพ และให้รวมถึงบุคคลที่อยู่ในสภาวะยากลำบากและไม่อาจพึ่งพาบุคคลอื่นได้ ในขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินการป้องกันและแก้ไขปัญหาคนไร้บ้านในสังคมได้พยายามให้คำจำกัดความคนไร้บ้านที่กว้างมากขึ้น อันจะมีประโยชน์ในการรวมเอาผู้คนที่หลากหลายให้ได้รับประโยชน์จากการดำเนินการแก้ไขปัญหา เช่น มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย ให้คำจำกัดความของคนไร้บ้านไว้ว่า คือกลุ่มคนจนในเมืองที่ยากลำบากที่สุด ไม่ที่อยู่อาศัย ไม่มีครอบครัวให้พึ่งพิง อาศัยตามสถานที่ต่างๆ อย่างไม่เป็นหลักแหล่ง ในที่สาธารณะ เช่น สถานีขนส่ง สนามหลวง ใต้ทางด่วน ใต้สะพาน อาคารร้าง ฯลฯ โดยย้ายที่อยู่อาศัยไปเรื่อยๆ (มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย, 2555) นอกจากนี้ยังมีการให้นิยามว่าคนไร้บ้าน คือ บุคคลที่ออกมาใช้ชีวิตในที่สาธารณะ หรือบนท้องถนนเป็นที่อยู่อาศัย เนื่องมาจากการถูกไล่ที่ดินที่เป็นที่พักอาศัย ไม่มีที่ดินทำมาหากิน โดยคนไร้บ้านเป็นหนึ่งใน 13 ประเภทของ “ผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะ” (นที สรวารี, 2556) ในส่วนของนักวิชาการผู้ที่พยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับคนไร้บ้านอย่าง บุญเลิศ วิเศษปรีชา ได้กล่าวถึงคนไร้บ้านว่า คือ คนจำนวนหนึ่งซึ่งเคยเป็นผู้ที่มีที่อยู่อาศัยแต่ต้องเป็นผู้ที่ไร้ที่อยู่อาศัย โดยที่ได้กล่าวย้ำอีกว่าการทำความเข้าใจ นิยาม วิถีชีวิตของคนไร้บ้านนั้นมีความหลากหลายและซับซ้อนอย่างมากในสังคมไทย (บุญเลิศ วิเศษปรีชา, 2545)

ดังนั้น ในการสำรวจครั้งนี้ จึงได้กำหนดนิยามเชิงปฏิบัติการของ "คนไร้บ้าน" คือ คนที่อยู่ในภาวะไร้บ้านในขณะที่ทำการสำรวจ โดยรวมคนที่พักพิงในศูนย์คนเร่ร่อนไร้บ้านและสถานสงเคราะห์คนไร้ที่พึ่งชั่วคราวของรัฐ และเอกชน แต่ไม่รวมถึงผู้ป่วยข้างถนน และขอทาน ซึ่งมีลักษณะเฉพาะออกไป ในขณะที่ภาวะไร้บ้าน นั้นได้นิยามผ่านความหมายทางวัฒนธรรมของสังคมไทยดังเช่นการนิยามภาวะไร้บ้านของออสเตรเลียที่ยึดเอาความหมายทางวัฒนธรรมเป็นหลัก ซึ่งเป็นการกำหนดความหมายที่มีลักษณะที่เหมาะสมและละเอียดอ่อนต่อบริบทสังคม วัฒนธรรม การเมือง นโยบาย และระบบสวัสดิการของประเทศนั้นๆ เพราะฉะนั้น "ภาวะคนไร้บ้าน" ในวัฒนธรรมไทยจึงหมายถึง สถานการณ์ช่วงใดช่วงหนึ่งของชีวิตที่ไม่สามารถอยู่อาศัย และใช้ชีวิตประจำวันในที่อยู่อาศัยที่มั่นคงอย่างเป็นประจำ โดยเฉพาะเวลากลางคืนที่ไม่ใช่โรงเรียนสอนศาสนา เรือนจำ สถานกักกัน สถานีตำรวจ ศาล มหาวิทยาลัย หอพัก สถานพยาบาล สถานที่พักพิง โรงแรม ซึ่งมีรูปแบบของการใช้ชีวิตช่วงนั้นในพื้นที่สาธารณะที่ไม่มีลักษณะเป็นที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะเวลากลางคืน เช่น ริมนน วัด ศาลเจ้า สวนสาธารณะ ตลาด

ทั้งนี้ ความหมายทางวัฒนธรรมนี้ได้สืบทอดผ่านประสบการณ์ และการรับรู้ของแกนนำคนไร้บ้านและอดีตคนไร้บ้าน ในฐานะผู้ที่ทำหน้าที่ในการคัดเข้าและคัดออกกลุ่มตัวอย่างในการสำรวจ ร่วมกับการรับรู้ของทีมดำเนินโครงการ และทีมอาสาสมัครในการสำรวจเพื่อตรวจสอบและตัดสินใจร่วมกัน และเนื่องด้วยในการดำเนินการครั้งนี้เป็นการสอบถามข้อมูลจึงไม่สามารถรวมถึงผู้ป่วยข้างถนนที่ไม่สามารถให้ข้อมูลได้ เนื่องจากปัญหาสุขภาพจิต

จากนิยามสู่วิวิธยาในการแจกจ่ายและสำรวจ

โครงการนี้พยายามพัฒนาวิวิธยาการแจกจ่ายคนไร้บ้านภายในคืนเดียว เพื่อป้องกันปัญหาการนับซ้ำ และสามารถกำหนดนิยามคนไร้บ้านให้ครอบคลุมทั้งในมิติทางวิชาการและมิติทางวัฒนธรรม รวมถึงสอดคล้องกับบริบทของคนไร้บ้านในสังคมไทย การแจกจ่ายคนไร้บ้านครั้งนี้ดำเนินการในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานคร และพื้นที่เกี่ยวเนื่อง เป็นการนับจำนวนและเก็บข้อมูล

ทางประชากรเบื้องต้นของคนไร้บ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่สาธารณะ (unsheltered) และในสถานพักพิงที่รัฐหรือเอกชนจัดให้ (sheltered) โดยไม่รวมถึงผู้พลัดถิ่นเพราะคนกลุ่มนี้มีความยากในการจำแนกเนื่องจากต้องใช้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะ ในการระบุว่าใครบ้างที่เป็นผู้พลัดถิ่น โดยเป็นการนับภายในคืนเดียวตามระยะเวลาที่กำหนด (homeless point-in-time count) ขั้นตอนการแจงนับคนไร้บ้าน แบ่งเป็น 5 ขั้นตอนสำคัญ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การทบทวนระเบียบวิธีการแจงนับ กรอบข้อมูล และสถิติคนไร้บ้านของต่างประเทศและในประเทศ การทบทวนระเบียบวิธีการแจงนับในช่วงที่ผ่านมาของทั้งในและต่างประเทศ พบว่าระเบียบวิธีการแจงนับสามารถจำแนกได้ 3 วิธีหลัก คือ 1. การประมาณทางอ้อม (indirect estimate) 2. การนับจำนวนทั้งปี (annual prevalence) 3. การแจงนับสำมะโนประชากรแบบคืนเดียว (census shelter and street night หรือ S-Night) เป็นวิธีที่มีความเหมาะสมกับการกระจายตัวของคนไร้บ้านและพื้นที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีเขตพื้นที่เมืองค่อนข้างใหญ่ ภายใต้ความเห็นและข้อเสนอจากผู้ทรงคุณวุฒิและหน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวกับคนไร้บ้าน ทำให้วิธีการที่ 3 เป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุด

ขั้นตอนที่ 2 การแสวงหานิยามเชิงปฏิบัติการของคนไร้บ้าน และกรอบข้อมูลในการแจงนับ ภายใต้การมีส่วนร่วมของผู้เชี่ยวชาญและภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งองค์กรภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคเอกชนในการกำหนดนิยามเชิงปฏิบัติการของคนไร้บ้านในการแจงนับ และกรอบข้อมูลเชิงประชากรสำหรับการแจงนับผ่านการจัดประชุมระดมความคิดเห็น เพื่อให้เกิดข้อตกลงของนิยามเชิงปฏิบัติการอันเป็นที่ยอมรับของทุกภาคส่วนที่ทำงานเกี่ยวกับคนไร้บ้าน และกรอบข้อมูลที่มีความสำคัญและมีประโยชน์ในการนำไปใช้สำหรับการขับเคลื่อนประเด็นคนไร้บ้านของภาคส่วนต่างๆ ในส่วนกรอบข้อมูลในการแจงนับ ทางโครงการฯ ได้ประมวลลักษณะข้อมูลจากการแจงนับและสำรวจคนไร้บ้านจากทั้งในและต่างประเทศ และขอความเห็นจากวงประชุมระดมความคิดเห็นถึงความสำคัญสำหรับการนำไปปรับใช้กับการดำเนินงานและความอ่อนไหวของการได้มาซึ่งข้อมูล จนได้กรอบข้อมูลในการ

แรงงานที่ประกอบด้วย 9 ลักษณะทางประชากร คือ การกระจายตัวและตำแหน่งแห่งที่ของคนไร้บ้าน เพศ ช่วงอายุ ลักษณะการอยู่อาศัย ความพิการที่เห็นได้ชัด ความเจ็บป่วยทางจิตที่เห็นได้ชัด ปัญหาการติดสุรา ลักษณะคนไร้บ้านในขณะที่พบ และลักษณะทางกายภาพที่เห็นได้ชัด

ขั้นตอนที่ 3 การจัดทำแผนที่หลบนอนและใช้ชีวิตยามค่ำคืนของคนไร้บ้าน เนื่องจากคนไร้บ้านเป็นกลุ่มประชากรเข้าถึงยาก การแรงงานแบบปูพรมจึงเป็นวิธีการที่อาจไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ทางโครงการฯ จึงได้กำหนดพื้นที่การใช้ชีวิตและการกระจุกตัวของคนไร้บ้านทั้งกรุงเทพมหานครเบื้องต้น จากความเห็นของภาคส่วนที่ทำงานเกี่ยวกับคนไร้บ้าน ซึ่งพบว่าคนไร้บ้านมีการใช้ชีวิตและหลบนอนกระจุกตัวอยู่ในย่านใจกลางเมือง โดยเฉพาะย่านเมืองเก่า แถบสนามหลวง ราชดำเนิน และเขตเศรษฐกิจเป็นสำคัญ และมีการพบคนไร้บ้านในย่านนอกใจกลางเมืองบริเวณศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการคมนาคม อาทิ ตลาด ท่ารถ และสถานีรถไฟ เป็นต้น จากแผนที่การกระจายตัวของคนไร้บ้านได้จัดแบ่งพื้นที่การแรงงานที่ครอบคลุมทั้ง 50 เขตของกรุงเทพมหานคร รวมถึงพื้นที่เกี่ยวเนื่องทางวิถีชีวิตประจำวันที่ติดต่อกับกรุงเทพมหานคร อาทิ ทำน่านนท์ และสถานีรถไฟรังสิต เป็นต้น ทั้งนี้ ได้มีการจัดแบ่งพื้นที่กรุงเทพมหานครออกเป็นทั้งหมดจำนวน 21 เขตย่อย ครอบคลุมพื้นที่ทั้งกรุงเทพมหานคร และมีการใช้ทีมแรงงานทั้งหมด 23 ทีม แบ่งเป็น ทีมพื้นที่สาธารณะจำนวน 20 ทีม และทีมในสถานที่พักพิงของรัฐและเอกชนจำนวน 3 ทีม โดยแต่ละทีมมีสมาชิกจำนวน 3-4 คน อันมีองค์ประกอบของคนไร้บ้านและอดีตคนไร้บ้านเป็นหัวหน้าทีมในการลงพื้นที่ และอาสาสมัครอีกประมาณ 2-3 คน

ขั้นตอนที่ 4 การพัฒนาเครื่องมือการแรงงานและการพัฒนาศักยภาพทีมแรงงานคนไร้บ้าน *การพัฒนาเครื่องมือการแรงงาน* ได้มาจากการดำเนินงานในขั้นตอนที่ 3 และ 4 ที่บรรจุด้วยข้อมูลของเขตพื้นที่และข้อมูลเชิงประชากรที่สังเกตได้จากภายนอก ตลอดจนการพัฒนาวิธีการลงพื้นที่แรงงานที่แต่ละทีมจะแบ่งหน้าที่ 3 ตำแหน่ง คือ 1. หัวหน้าทีม มีหน้าที่นำทางและประเมินความเสี่ยง

จากอันตรายที่อาจเกิดขึ้น 2. พนักงานจดบันทึกที่หนึ่ง มีหน้าที่สังเกตลักษณะทางประชากรและพิกัดตำแหน่งของประชากร และ 3. พนักงานจดบันทึกที่สอง มีหน้าที่จดบันทึกและทบทวนความเรียบร้อยของข้อมูล ทั้งนี้ในส่วนขององค์ประกอบหัวหน้าทีมจะเป็นคนไร่บ้าน อดีตคนไร่บ้าน หรือแกนนำชุมชนที่อาศัยหรือเคยอาศัยอยู่บริเวณพื้นที่ใหญ่ ซึ่งในมุมหนึ่งทำให้การค้นหาคนไร่บ้านในฐานะกลุ่มประชากรเข้าถึงยากและการคัดแยกคนไร่บ้านออกจากผู้ใช้ชีวิตในพื้นที่สาธารณะมีประสิทธิภาพมากขึ้น

การพัฒนาศักยภาพทีมเจนนับคนไร่บ้าน แบ่งออกเป็น 2 กระบวนการหลัก คือ การสร้างการเรียนรู้และข้อปฏิบัติต่อคนไร่บ้าน และการสร้างความเข้าใจต่อระเบียบวิธีการเจนนับ การพัฒนาศักยภาพนี้ดำเนินการก่อนวันเจนนับจริงประมาณ 1 สัปดาห์ อันเป็นระยะเวลาที่มีความเหมาะสมในการสร้างความตระหนักและเข้าใจต่อวิธีการเจนนับที่สามารถนำไปปฏิบัติในวันจริงได้อย่างถูกต้องเหมาะสม กระบวนการเรียนรู้เริ่มต้นด้วยให้อาสาสมัครทำความเข้าใจและมีทัศนคติที่ดีกับคนไร่บ้าน รวมถึงวิถีปฏิบัติที่ควรกระทำและไม่ควรกระทำในระหว่างการเจนนับ ทั้งนี้ทางโครงการได้เน้นวิธีการอบรมเชิงปฏิบัติการที่เน้นการมีส่วนร่วมของอาสาสมัครและทีมงานในการสร้างหลักปฏิบัติและความเข้าใจเกี่ยวกับคนไร่บ้าน รวมถึงการทำความเข้าใจกับพื้นฐานวิถีคิดของอาสาสมัคร อันมีประสิทธิภาพมากกว่าการอบรมแบบปกติที่เป็นการให้ข้อมูลทางเดียวและเป็นการยากที่จะเข้าใจพื้นฐานทางความคิดต่อคนไร่บ้านของอาสาสมัคร ในส่วนของการสร้างความเข้าใจต่อระเบียบวิธีการเจนนับ เริ่มต้นด้วยการแบ่งกลุ่มทีมเจนนับตามเขตย่อยและการสร้างความรู้จักรหว่างสมาชิกในทีม รวมถึงพื้นที่ที่แต่ละทีมรับผิดชอบ ขึ้นถัดมาเป็นการสร้างความเข้าใจต่อแบบเจนนับ วิธีการบันทึกข้อมูล และเส้นทางการเจนนับ ผ่านการเน้นย้ำถึงหน้าที่ของแต่ละตำแหน่งและความสำคัญของการบันทึกข้อมูลที่ต้องมีความถูกต้องและครอบคลุม ทั้งนี้ ทางทีมวิจัยได้มีการซักซ้อมความเข้าใจต่อแบบเจนนับและการลงบันทึกข้อมูลอีกครั้งในช่วงก่อนการปล่อยทีมลงพื้นที่รับผิดชอบผ่านการยกตัวอย่างรูปลักษณะของคนไร่บ้านประกอบข้อมูลที่เหมาะสมในการลงบันทึกแบบเจนนับ

ขั้นตอนที่ 5 การแจกจ่ายคนไร้บ้านแบบคืนเดียวภายในเวลาที่กำหนด การแจกจ่ายคนไร้บ้าน มีเป้าประสงค์หลักในการรับรู้ “จำนวน” ประชากร และลักษณะที่สังเกตจากภายนอกเป็นหลัก ดังนั้นทางโครงการฯ จึงเลือกใช้วิธีวิทยาแบบการแจกจ่าย “คืนเดียว” โดยลงแจกจ่ายในทุกพื้นที่ย่อยส่วนใหญ่ระหว่างเวลา 20.30 น. จนถึง 4.00 น. ของวันถัดมา อันเป็นช่วงเวลาที่ประชากรคนไร้บ้านมีการเคลื่อนย้ายค่อนข้างต่ำ อันมีรายละเอียดอันแยกได้ตามลักษณะพื้นที่ดังต่อไปนี้

การแจกจ่ายในพื้นที่สาธารณะ ในพื้นที่สาธารณะทั้ง 21 พื้นที่ย่อย ซึ่งมีผู้รับผิดชอบทีมละ 3-4 คน ใช้การแจกจ่ายผ่านการเดินเท้า (พื้นที่) การเดินสลับพาหนะ (พื้นที่) และการใช้พาหนะเป็นหลัก (พื้นที่) ขึ้นอยู่กับสภาพความหนาแน่นทางประชากรของคนไร้บ้านและขนาดพื้นที่ซึ่งประมวลมาจากข้อมูลในขั้นที่ 3 การแจกจ่ายเริ่มต้นจากการซักซ้อมความเข้าใจของทีมทั้งในเรื่องของแผนที่และแบบแจกจ่ายในช่วงเย็นของวันแจกจ่าย การปล่อยตัวทีมแจกจ่ายแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มตามช่วงเวลา คือ 20.30 น. 21.00 น. 21.30 น. และ 21.50 น. เรียงลำดับจากทีมที่รับผิดชอบพื้นที่ห่างไกลจากจุดปล่อยตัว ทั้งนี้เพื่อให้แต่ละทีมสามารถเข้าพื้นที่รับผิดชอบได้ในเวลาใกล้เคียงกัน เพื่อป้องกันการนับซ้ำอีกทางหนึ่งนอกเหนือจากการกำหนดจุดสำหรับการแจกจ่าย ในบางพื้นที่การแจกจ่ายจำเป็นต้องใช้ประสบการณ์ของหัวหน้าทีม (คนไร้บ้าน) ในการรอเวลาแจกจ่ายเพื่อประสิทธิภาพในการคัดกรองคนไร้บ้านกับผู้ใช้ชีวิตในพื้นที่สาธารณะอื่นๆ

การแจกจ่ายในศูนย์พักคนไร้บ้าน โดยแต่ละศูนย์จะมีการแจกจ่ายด้วยวิธีที่แตกต่างกันออกไป อันได้แก่ ศูนย์พักของภาครัฐ คือ บ้านอิมใจ กรุงเทพมหานคร และบ้านมิตรไมตรี กรุงเทพฯ กระทรวงพัฒนาสังคมฯ ได้ใช้การแจกจ่ายและเก็บข้อมูลประชากรผ่านช่วงของการลงทะเบียนเข้ารับบริการ คือ ช่วง 9.00 น. – 20.00 น. สำหรับบ้านมิตรไมตรีฯ และ 16.00 – 22.00 น. สำหรับบ้านอิมใจ

กระบวนการหลังการแจกจ่าย หลังการแจกจ่ายในพื้นที่รับผิดชอบเสร็จสิ้นแล้ว แต่ทีมจะกลับมายังจุดปล่อยตัว เพื่อทำการส่งแบบแจกจ่ายและตรวจ

แบบแผนฉบับโดยทีมนักวิจัย เพื่อแก้ไขจุดบกพร่องหรือจุดที่ไม่ชัดเจนอันเกิดจากความผิดพลาดในการจัดบันทึก รวมถึงการรวบรวมตัวเลขในแต่ละจุดของพื้นที่ย่อยให้เรียบร้อย เพื่อป้องกันความไม่ชัดเจนและผิดพลาดในขั้นตอนของการลงทะเบียนข้อมูลและป้อนข้อมูล ขั้นตอนหลังการส่งและตรวจแบบแผนฉบับ จะเป็นหน้าที่ของทีมวิจัยในการลงทะเบียนข้อมูลแต่ละชุด ตรวจสอบความถูกต้อง และส่งต่อสู่กระบวนการป้อนข้อมูลเพื่อเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์และประมวลผลเชิงประชากรต่อไป

การสำรวจคนไร้บ้านเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องจากมาจากการแจกแบบคนไร้บ้าน เป้าหมายสำคัญอยู่ที่ข้อมูลประชากรเชิงลึกของคนไร้บ้าน มิใช่จำนวนทั้งหมดของคนไร้บ้าน และเป็นการสำรวจที่มีระยะเวลาดำเนินการ 1 สัปดาห์อันแตกต่างจากการแจกแบบ ทั้งนี้ขั้นตอนของการสำรวจคนไร้บ้านมีอยู่ด้วยกัน 3 ขั้นตอนหลัก ครอบคลุมคนไร้บ้านทั้งในและนอกศูนย์พักคนไร้บ้านในเขตกรุงเทพมหานครและพื้นที่เกี่ยวเนื่อง

ขั้นตอนที่ 1 การจัดทำแบบสอบถาม

กรอบข้อมูลสำหรับการสำรวจ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกรอบข้อมูลที่จำเป็นและมีความสำคัญต่อการทำงานประเด็นคนไร้บ้าน ซึ่งได้จากวงประชุมระดมความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ ส่วนหนึ่งได้เป็นกรอบข้อมูลสำหรับการแจกแบบที่เน้นการสังเกตจากภายนอก และอีกส่วนหนึ่งเป็นกรอบข้อมูลสำหรับการสำรวจ โดยเฉพาะข้อมูลที่เน้นการสัมภาษณ์และการพูดคุยเป็นหลัก ทั้งนี้กรอบข้อมูลของการสำรวจประกอบด้วยส่วนหลักๆ คือ ข้อมูลส่วนบุคคล การดูแลร่างกายประจำวัน การเปลี่ยนเป็นคนไร้บ้าน การประกอบอาชีพ ปัญหาสุขภาพ พฤติกรรมเสี่ยงทางสุขภาพ การรับบริการสุขภาพ ความต้องการของชีวิต

การออกแบบและพัฒนาแบบสอบถามหลังจากได้กรอบข้อมูลสำหรับการสำรวจคนไร้บ้านเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ทางโครงการฯ ได้ดำเนินการออกแบบและพัฒนาแบบสอบถาม ภายใต้โจทย์ที่ต้องมีความเข้าใจง่ายและกระชับแบบสอบถามแบ่งออกเป็น 5 ส่วนหลัก คือ ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคล

ส่วนที่ 2 การเปลี่ยนเป็นคนไร้บ้าน **ส่วนที่ 3** ครอบครัว รายได้ และการทำงานของ
ของคนไร้บ้าน **ส่วนที่ 4** พฤติกรรมสุขภาพของคนไร้บ้าน และ **ส่วนที่ 5** ความ
ต้องการและความช่วยเหลือ มีความหนา 6 หน้า

หลังการออกแบบแบบสอบถามแล้วเสร็จ ทางโครงการฯ ได้ส่งแบบสอบถามไปยังผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อขอความคิดเห็น ซึ่งมีทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาควิชาการที่ทำงานเกี่ยวเนื่องกับคนไร้บ้าน ทั้งนี้นอกจากผู้ทรงคุณวุฒิจะให้ข้อเสนอแนะสำหรับการปรับแก้คำถามเพื่อเป็นประโยชน์ในการทำความเข้าใจแล้ว ยังมีข้อเสนอให้ปรับคำถามเกี่ยวกับชีวิตบางข้อมาไว้ในส่วนหน้าของแบบสอบถามเพื่อเป็นการสร้างความคุ้นเคยกับคนไร้บ้านผู้ให้สัมภาษณ์เช่นกัน

การทดสอบแบบสอบถาม หลังการปรับแก้และพัฒนาแบบสอบถามจากการประมวลความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ ทางนักวิจัยของโครงการฯ ร่วมกับแกนนำจากเครือข่ายคนไร้บ้าน ได้ดำเนินการทดสอบแบบสอบถาม โดยมีประเด็นสำหรับการสังเกตหลัก 3 ประการ คือ ระยะเวลาในการสัมภาษณ์ ความเข้าใจในคำถามของผู้สัมภาษณ์และผู้ถูกสัมภาษณ์ และการเข้าขอสัมภาษณ์ ทั้งนี้ เพื่อนำข้อมูลและข้อสังเกตจากการทดสอบ ไปพัฒนาแบบสอบถามและการออกแบบการลงสำรวจต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 ออกแบบกรอบการลงพื้นที่เก็บข้อมูล

การออกแบบกรอบสำหรับการลงพื้นที่เก็บข้อมูล มีประเด็นที่จำเป็นต้องพิจารณาหลัก 3 ประการด้วยกัน คือ **หนึ่ง** กลุ่มประชากร **สอง** การแบ่งพื้นที่ และ **สาม** ทีมงานสำหรับการลงสำรวจ

กลุ่มประชากร การสำรวจคนไร้บ้านมีเป้าหมายในการเก็บข้อมูลประชากรเชิงลึกของคนไร้บ้านเป็นหลัก ไม่ได้มีเป้าหมายในการเก็บจำนวนประชากรคนไร้บ้าน และด้วยข้อจำกัดของการเป็นกลุ่มประชากรที่เข้าถึงยาก ทีมวิจัยจึงวางเป้าหมายการสำรวจที่ร้อยละ 40 ของประชากรคนไร้บ้านทั้งหมดที่ได้จากการแจງนับ (ประมาณ 530 คนจาก 1,307 คน) และได้กำหนดเกณฑ์

เป้าหมายของประชากรในแต่ละพื้นที่/โซนที่ได้อิงกับสัดส่วนอายุ เพศ และความพิการ จากข้อมูลการแฉงนับ

การแบ่งพื้นที่การสำรวจคนไร้บ้าน ได้จัดแบ่งพื้นที่ออกเป็น แบ่งเป็น 7 โซน ได้แก่ โซนเมืองเก่าและศูนย์พักของรัฐ กรุงเทพมหานคร กรุงเทพมหานครตะวันออก กรุงเทพมหานครตะวันตก กรุงเทพมหานครเหนือ กรุงเทพมหานครใต้ ศูนย์พักคนไร้บ้านบางกอกน้อย-ตลิ่งชัน แต่ละโซนจะเป็นการรวมกลุ่ม (grouping) พื้นที่จากการแฉงนับ เพื่อประเมินจำนวนประชากรและจัดทำสัดส่วนเป้าหมายประชากรในแต่ละพื้นที่ และจุดกระจุกตัวของประชากรคนไร้บ้านสำหรับการสำรวจ

ทีมงานสำหรับการลงสำรวจ ทีมลงสำรวจคนไร้บ้านประกอบด้วย 3 ส่วนหลัก ที่ประกอบไปด้วยสมาชิกทั้งหมดทีมละประมาณ 7 – 9 คน อันได้แก่ **ผู้นำทาง (1-2 คน)** ที่จะเป็นแกนนำคนไร้บ้านหรือแกนนำจากเครือข่ายสลัม 4 ภาค ซึ่งมีความคุ้นเคยในพื้นที่ มีหน้าที่สำคัญในการนำทางและนำการสนทนากับคนไร้บ้าน เพื่อสร้างความคุ้นเคย **ผู้สัมภาษณ์เก็บข้อมูล (5-7 คน)** ส่วนใหญ่เป็นนิสิต นักศึกษา และอาสาสมัครจากมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย มูลนิธิกระจกเงา มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ**ผู้ตรวจแบบ (1-2 คน)** ที่ทำหน้าที่หลักในการตรวจสอบความถูกต้องและความครบถ้วนของแบบสอบถามในภาคสนาม และทำหน้าที่เสมือนหัวหน้าในการดูแลความเรียบร้อยประสานงานกับทีมอื่นๆ และประเมินสัดส่วนประชากรตามเป้าหมายที่ควรเก็บในแต่ละพื้นที่

การพัฒนาศักยภาพภาพทีมสำรวจ ดำเนินการก่อนวันสำรวจเป็นเวลา 1 สัปดาห์ แบ่งกระบวนการออกเป็น 2 ส่วน คือ **หนึ่ง** การจัดทีมและสร้างความรู้จักระหว่างทีม และ **สอง** การเสริมสร้างความเข้าใจแบบสอบถามและการลงพื้นที่การเสริมสร้างความเข้าใจแบบสอบถามและการลงพื้นที่ เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาศักยภาพ นอกจากจะให้ทีมสำรวจทุกคนทำความเข้าใจจากการอ่านแบบสอบถามแล้ว ทางโครงการฯ ยังใช้การแสดงละครสัมภาษณ์คนไร้บ้าน (role play) ในการเป็นตัวอย่างสำหรับการลงสัมภาษณ์ด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ ทางโครงการฯ ยังได้ใช้กิจกรรมเชิงปฏิสัมพันธ์ในการสร้างความตระหนักถึงข้อควรระวังในการลงพื้นที่ด้วย

ขั้นตอนที่ 3 การลงพื้นที่สำรวจคนไร้บ้าน

การลงพื้นที่สำรวจคนไร้บ้าน ใช้เวลาทั้งหมด 7 วันจัดแบ่งตามโซนพื้นที่ทั้ง 7 แห่ง โดยมีจุดรวมพลเป็นสถานที่ซึ่งอยู่ภายในหรือใกล้เคียงแต่ละโซน ได้แก่ มหาวิทยาลัยศิลปากรสำหรับโซนเมืองเก่าและกรุงเทพมหานคร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสำหรับโซนกรุงเทพมหานครกลางและกรุงเทพใต้ มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับโซนกรุงเทพตะวันออก และสถานีขนส่งหมอชิต 2 สำหรับโซนกรุงเทพเหนือ เวลาในการลงพื้นที่สำรวจประมาณ 17.00 น. (ยกเว้นในส่วนของศูนย์พักพิงของรัฐที่จะมีการลงพื้นที่ตามเงื่อนไขเวลาของสถานที่) โดยเน้นการลงจุดที่น่าจะมีการกระจุกตัวของคนไร้บ้านสูงก่อน โดยผู้นำทางจะเป็นผู้เริ่มแนะนำและเข้าพูดคุยกับคนไร้บ้านก่อน ตามด้วยพนักงานเก็บข้อมูลจะเป็นผู้สัมภาษณ์คนไร้บ้าน เมื่อสัมภาษณ์แล้วเสร็จทางผู้ตรวจจะมีหน้าที่ดูความครบถ้วนและถูกต้องของแบบสอบถาม หากไม่ครบถ้วนจะมีการแก้ไขและเพิ่มเติมในพื้นที่ทันที การลงพื้นที่สำรวจ ส่วนใหญ่จะใช้เวลาประมาณ 4-5 ชั่วโมง แล้วเสร็จประมาณ 22.00 น.

ข้อจำกัดในวิธีวิทยาการศึกษา

จำนวนประชากรจากการสำรวจที่ต่ำกว่าเป้าหมายกลุ่มตัวอย่าง การสำรวจคนไร้บ้าน โครงการฯ ได้วางเป้าหมายประชากรผู้ให้ข้อมูลไว้ที่ร้อยละ 40 ของประชากรคนไร้บ้านทั้งหมดที่ได้จากการแฉกนับ (ประมาณ 530 คนจาก 1,307 คน) อย่างไรก็ตาม หลังการสำรวจแล้วเสร็จโครงการฯ ได้จำนวนประชากร 384 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 72.45 ของจำนวนประชากรเป้าหมาย ทั้งนี้ มีสาเหตุมาจากข้อจำกัด 2 ประการ คือ

1. การปฏิเสธการตอบแบบสอบถามที่สูง จากการลงสำรวจพบว่า มีอัตราการปฏิเสธแบบสอบถามที่ค่อนข้างสูงประมาณร้อยละ 26 ของประชากรคนไร้บ้านที่พบและดำเนินการพูดคุย ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มผู้มีอาการทางจิตและมี

อาการมีนเมา โดยกลุ่มผู้มีอาการทางจิตส่วนใหญ่จะเห็นได้ไม่ชัดและรับรู้อาการหลังจากการพูดคุยระยะหนึ่ง (ผู้มีอาการทางจิตที่เห็นได้ชัดทางทีมสำรวจฯ จะไม่สามารถเริ่มเข้าพูดคุยได้อยู่แล้ว)

2. *การไม่พบคนไร้บ้านในพื้นที่* การสำรวจคนไร้บ้านฯ วางอยู่บนพื้นฐานการกระจายตัวของประชากรจากการลงเจนนับฯ อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนย้ายคนไร้บ้านระหว่างการเจนนับและการสำรวจฯ รวมถึงระยะเวลาที่ต่างกันในการลงสำรวจและการเจนนับ ได้ส่งผลให้การกระจายตัวของประชากรคนไร้บ้านมีการเปลี่ยนแปลงไป และไม่ปรากฏตัวให้เห็นอย่างเด่นชัดเช่นในเวลากลางดึก (22.00 น.- 4.00 น.) เหมือนในกรณีการเจนนับ ทว่าหากจะใช้ช่วงเวลาเดียวกับการเจนนับก็จะประสบปัญหาเนื่องจากเป็นช่วงเวลาการนอนหลับพักผ่อนของคนไร้บ้านและไม่มีความสะดวกในการพูดคุย/ให้สัมภาษณ์

ขนาดพื้นที่ของการสำรวจ กรุงเทพฯ เป็นเมืองที่มีขนาดพื้นที่ขนาดใหญ่และผังเมืองที่ปราศจากระเบียบแบบแผน การสำรวจคนไร้บ้านจำเป็นต้องใช้กำลังคนและงบประมาณที่ค่อนข้างสูงในการได้ข้อมูลประชากรเชิงลึกที่ครอบคลุมทั้งพื้นที่ นอกจากนี้ พื้นที่ขนาดใหญ่อันส่งผลกระทบต่อระยะเวลาการลงสำรวจและการเดินทางยังส่งผลกระทบต่อความเหนื่อยล้าของทีมสำรวจเช่นกัน

ข้อเสนอการสำรวจข้อมูลประชากร ทางโครงการฯ มีความเห็นว่าการเจนนับและวิธีวิทยาการเจนนับที่ทางโครงการฯ และภาคีได้ร่วมพัฒนาขึ้นค่อนข้างมีประสิทธิภาพในการรับรู้จำนวนคนไร้บ้านในเขตกรุงเทพมหานคร และการกระจายตัวของคนไร้บ้าน

ผลผลิตทางสังคมต่อคนไร้บ้าน: มายาคติจากคนในสังคม และความจริงของคนไร้บ้าน

ผลจากการสำรวจในครั้งนี้ถือเป็นความจริงชุดหนึ่งในช่วงเวลาหนึ่งที่สามารถสะท้อน หรือช่วยรื้อสร้างมายาคติที่เกี่ยวข้องกับคนไร้บ้านในสังคมไทย จากการทบทวนวรรณกรรมสามารถสังเคราะห์ได้ว่า มายาคติ (Myth) มีความหมายที่ลึกซึ้ง โดยมีนักวิชาการจำนวนไม่น้อยได้สังเคราะห์ และให้นิยาม

ของมายาคติไว้ กล่าวคือ

อรวรรณ ปิลาณธน์โอวาท (2549) ได้ให้ความหมายของ มายาคติ (Myth) ว่ามีลักษณะเป็นเรื่องราว ซึ่งวัฒนธรรมหนึ่งๆ จะใช้อธิบายข้อเท็จจริง และความเป็นไป (ธรรมชาติ) ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง มายาคติมีลักษณะเหมือน ลูกโซ่ที่ต่อเนื่องกัน ในขณะที่ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2545) ได้ยกตัวอย่าง เกี่ยวกับมายาคติไว้ว่า การใช้เส้นกันฝนมิใช่เพื่อการกันฝนอย่างเดียว แต่การใช้เส้นกันฝนก็บ่งบอกถึงสภาพอากาศในขณะนั้นด้วย เพียงแต่ เราคุ้นเคย เคยชิน จนมองข้ามไป ความหมายในระดับนี้หรือที่ Roland Barthes นักสัญวิทยาคนสำคัญ เรียกว่า “ความหมายในระดับ ที่สอง” (the second-level signification) กล่าวคือ เป็นการมองข้าม หรือมองไม่เห็นความหมายใน ระดับที่วัตถุ/สิ่งของต่างๆ มีฐานะเป็นสัญลักษณ์หรือถูกทำให้กลายเป็นสัญลักษณ์ มีบทบาทหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์ (sign-function) ไป มองเห็นแต่การเป็นวัตถุสิ่งของเพื่อการ ใช้สอยแคบๆ ของสิ่งของเหล่านั้น Roland Barthes เรียกกระบวนการในการ เปลี่ยนแปลง ลดทอน ปิดบัง อำพราง บิดเบือนฐานะการเป็นสัญลักษณ์ของสรรพ สิ่งในสังคมให้กลายเป็นเรื่องธรรมชาติ เป็นสิ่งปกติธรรมดาหรือเป็นสิ่งที่ มีบทบาทหน้าที่ในเชิงประโยชน์ ใช้สอยแคบๆ ในสังคมว่าคือ “กระบวนการสร้าง มายาคติ” (Mythologies) และเรียกผลลัพธ์/ผลผลิตของกระบวนการนี้ว่า “มายาคติ” (myth/alibi/doxa) หรือความคิด/ความเชื่อที่สอดคล้องกับระบบ อำนาจ ที่ดำรงอยู่ในสังคมในขณะนั้น

ในขณะที่สุชาติา ทวีสิทธิ์ (2554) ได้ให้ความหมายของมายาคติว่า เป็น ตัวกำหนด/กำกับการรับรู้ของคนในสังคม หมายถึง ความคิด ความเชื่อที่ตายตัว บางอย่าง ซึ่งไปกำหนดซึ่งที่ถือกันว่าเป็น ‘ความจริง’ หรือกลายเป็นมาตรฐาน กำหนดสิ่งที่คิดกันว่า ‘ถูกต้อง’ แต่จริงๆ แล้วเป็นเพียงเรื่องที่พูดและเชื่อตามๆ กันมาจากในอดีตถึงปัจจุบันจนท้ายที่สุดมายาคติเหล่านั้นมีอิทธิพลไปกำหนด ภาพลักษณ์ ความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนข้อปฏิบัติที่ตายตัว

มายาคติจึงมีความหมาย และขอบเขตที่ลึกซึ้งและซับซ้อนกว่าความ เชื่อที่แผ่ฝุ้งในสำนักทั่วไป เพราะมายาคติคือ สัญลักษณ์ของสิ่งที่เราเชื่อ ดังนั้น

ความเชื่อจึงถูกลบล้างได้หากมีความรู้ความเชื่อชุดใหม่เกิดขึ้น หรือมาลบล้างแต่ในขณะที่มายาคตินั้น เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่คนในสังคมสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการขัดเกลาทางสังคม และเพื่อให้ยากต่อการเข้าถึงความจริงในเรื่องนั้นๆ ซึ่งถูกลบเคลื่อนให้เป็นที่ยอมรับเสมือนว่าเป็นธรรมชาติ ในอีกระดับหนึ่งมายาคติยังมีผลกระทบต่อชีวิตทางสังคมของคนเราที่รุนแรงกว่าความเชื่อ เพราะมายาคติยังทำหน้าที่ขัดเกลาความรู้ ความเชื่อ สัมผัส และการปฏิบัติของคนอื่นๆ เพื่อให้มายาคตินั้นดำรง และทำหน้าที่รับใช้ผู้มีอำนาจในสังคมต่อไปอีกด้วย (นพพร ประชากุล, 2544)

ผู้ศึกษาจึงมีความมุ่งมั่น และเจตจำนงที่แน่วแน่ในการประยุกต์แนวคิดมายาคติ ซึ่งเป็นแนวคิดเชิงวิพากษ์ที่ตั้งคำถามกับระบบโครงสร้างอำนาจที่ซ่อนอยู่ในการปฏิสัมพันธ์ของของคนในสังคมที่กระทำต่อคนไร้บ้านมาทำการวิเคราะห์ตอบโต้ไปกับข้อเท็จจริงจากการสำรวจ เพื่อฉายเห็นถึงอำนาจที่ดำรงอยู่อย่างไม่เท่าเทียมภายใต้มายาคติและข้อเท็จจริงที่ค้นพบ และพยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงผลของความไม่เท่าเทียมนั้น ที่ส่งผลต่อปฏิสัมพันธ์ในระดับบุคคล และระดับโครงสร้างที่คนในสังคมและรัฐดำเนินการจัดการกับคนไร้บ้านแทนที่จะจัดการกับภาวะไร้บ้านซึ่งเป็นปัญหาที่แท้จริง และความจำเป็นในการมีปฏิสัมพันธ์กับคนไร้บ้าน เพื่อจะได้รับรู้ข้อเท็จจริงด้วยประสบการณ์ของตนเอง อันจะช่วยลบล้างความคิด ความเชื่อที่อยู่ในรูปแบบของมายาคติลงได้

ดังนั้น มายาคติต่อคนไร้บ้าน จึงหมายถึง ความเชื่อที่ตายตัว ผ่านเรื่องเล่า เรื่องราวที่เชื่อตามๆ กันมา ที่ไม่ได้ตรงไปตรงมาของคนที่ไม่ใช่คนไร้บ้านที่มีต่อคนไร้บ้าน แต่กลับเป็นความหมายที่สองที่ถูกยกระดับขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้องกับระบบอำนาจ ประกอบสร้างกลุ่มคนที่มีอำนาจมากกว่า และกดทับคนที่มีอำนาจน้อยกว่าในสังคม จนไปกำหนดว่าเป็น ‘ความจริง’ หรือกลายเป็นมาตรฐาน เป็นธรรมชาติที่เป็นจริง ไร้ข้อติติงสงสัย และกำหนดสิ่งที่คิด สิ่งที่เชื่อ สิ่งที่ปฏิบัติกันนั้นว่า ‘ถูกต้อง’ จนท้ายที่สุดมายาคติเหล่านั้นมีอิทธิพลไปกำหนดภาพลักษณ์ ความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนข้อปฏิบัติที่ตายตัว

จากการทบทวนและสังเคราะห์ผลการศึกษาทั้งใน และต่างประเทศทำให้เห็นถึงความสำคัญของมายาคติ ในลักษณะที่เป็นตัวกำหนด หรือสร้างผลกระทบเชิงลบต่อทั้งบุคคลที่มีอำนาจน้อยกว่าในสังคม จนถึงกระทบต่อโครงสร้างนโยบายของแต่ละสังคม ดังเช่นในหลายกรณี อาทิ มายาคติต่อพืชตัดต่อพันธุกรรมที่เชื่อว่า จีเอ็มโอไม่ใช่เรื่องแปลกใหม่ แต่ก็คือการปรับปรุงให้ได้พันธุ์พืชที่ดีแบบทั่วไปนั่นเอง ซึ่งนักวิทยาศาสตร์ และบริษัทข้ามชาติที่ผลิตพืชจีเอ็มโอพยายามสร้างความเข้าใจผิดให้กับสาธารณชน ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงแล้วมีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ที่ชี้ชัดว่าเป็นการทำลายระบบนิเวศ และสร้างอันตรายให้กับมนุษย์ และกำลังสร้างปัญหาทางจริยธรรมและศีลธรรมในสังคมอีกด้วย

ในขณะที่สังคมไทยยึดมั่น และปฏิบัติตามอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ ที่ผลิตสร้างมายาคติที่ว่าความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศเป็นเรื่องความสมดุลของธรรมชาติ และสังคม ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงเพราะจะทำให้ธรรมชาติ และสมดุลเปลี่ยนไป ทำให้ปัญหาของผู้หญิงไม่ได้รับการแก้ไข หรือมายาคติที่เชื่อว่าผู้หญิงเหมาะกับงานบ้าน และดูแลสมาชิกทุกคนในครอบครัว มายาคติและอคติต่อผู้หญิงเหล่านั้นเหนียวรั้ง ความก้าวหน้าของผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงเข้าไม่ถึงความเป็นธรรมและทรัพยากร และเข้าไม่ถึงสุขภาวะที่ควรได้รับ (สุชาดา ทวีสิทธิ์, 2554) แม้กระทั่งระดับโครงสร้างนโยบายของประเทศที่พบว่า ความเชื่อหลายข้อฝังลึกมาหลายชั่วอายุคน คนเชื่อก็คือมันถึมมันน่าเป็นความจริง ถึงแม้ข้อมูลหลักฐานเชิงประจักษ์มากมายวันนี้จะพิสูจน์ชัดแล้วว่า เป็นเพียง “มายาคติ” หรือความเชื่อที่ไม่ใช่ความจริง มายาคติเรื่องหนึ่งซึ่งดูจะฝังลึกมากเมื่อพิจารณาจากแนวคิดที่จะปรับลด หรือยกเลิกสวัสดิการพื้นฐานในไทยซึ่งพุดกระพือเป็นข่าวลือข่าวลวงอยู่เนืองๆ คือ ความเชื่อที่ว่า “ถ้ารัฐแจกเงินคนจน คนจนก็จะประพฤติตัวเหลวไหล แบมือขอรัฐอยู่ร่ำไป” คติพจน์ยอดฮิต “ให้เบ็ดและสอนตกปลา ดีกว่าให้ปลา” ซึ่งฟังเผิน ๆ ดูดี แต่ที่แท้สะท้อนมายาคติของผู้พุดหลายคน เพราะข้อเท็จจริงคือ การแจกเงินหลายกรณีเทียบเท่ากับการให้เบ็ดมากกว่าการให้ปลา เพราะผู้รับสามารถนำเงินไปซื้อเบ็ดเองได้ ปัญหาคือ “ผู้เชี่ยวชาญ” หลายคนนึกไม่ถึง และไม่เชื่อว่าคนจนรู้ดีพอที่จะนำเงินไปซื้อเบ็ด

จึงไม่เห็นด้วยกับการแจกเงิน และเลยไปไม่เห็นด้วยกับการให้สวัสดิการพื้นฐานแนวช่วยเหลือทำนองนี้

ในความเป็นจริง ข้อมูลหลักฐานที่เพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ จากทั้งประเทศ ร่ำรวยและประเทศยากจน โลกพัฒนาแล้วจรดโลกกำลังพัฒนา บ่งชี้ว่าการ “แจกเงิน” ให้กับคนจนนั้นถ้าทำอย่างถูกวิธีก็สามารถช่วยเหลือคนจนได้ มหาศาล โดยไม่บิดเบือนพฤติกรรม ไม่ทำให้คนจน “งอมืองอเท้า” ดังอคติของคนไม่จนหลายคน ในวันนี้ทั่วโลกมีคนราวหนึ่งพันล้านคนที่พึ่งพา “ตาข่ายสวัสดิการ” ของรัฐ 119 ประเทศมีโครงการแจกเงินคนจนโดยไม่มีเงื่อนไขอย่างน้อยหนึ่งชนิด อีก 52 ประเทศแจกเงินโดยผูกกับเงื่อนไขบางประการ เช่น ผู้ปกครองยากจนต้องส่งลูกไปโรงเรียนจึงจะเข้าข่ายได้เงินช่วยเหลือจากรัฐ ในรายงานฉบับที่แบนเนอร์จีกับเพื่อนร่วมงานประเมินผลกระทบจากโครงการแจกเงินคนจน โดยรัฐเจ็ดโครงการทั่วโลก ในประเทศเม็กซิโก โมร็อกโก ฮอนดูรัส นิการากัว ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย โดยใช้วิธีทดลองแบบสุ่มและมีกลุ่มควบคุม ได้ข้อสรุปว่า “ไม่พบหลักฐานที่เป็นระบบใดๆ ว่า โครงการแจกเงินเหล่านี้ลดแรงจูงใจของผู้รับที่จะหางานทำ” ข้อค้นพบของแบนเนอร์จีกับทีมสอดคล้องกับผลการศึกษารุ่นอื่นๆ เช่น รายงานปี ค.ศ. 2014 ของธนาคารโลก ซึ่งสรุปผลการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการประเมินผลกระทบของโครงการแจกเงินทั่วโลก พบว่า คนจนไม่ได้นำเงินที่ได้รับแจกไปใช้อย่างสิ้นเปลืองกับสุรา บุหรี่ หายหรือสินค้าอื่นๆ ที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แต่อย่างใด ข้อค้นพบดังกล่าวขัดแย้งกับความเชื่อของคนทั่วไปอย่างชัดเจน

ดังนั้นจากข้อเท็จจริงดังกล่าวข้างต้นจึงเห็นได้ชัดว่า มายาคติที่คนในสังคมมีต่อคนไร้บ้านมีผลกระทบต่อความคิด ความเชื่อ การปฏิบัติซึ่งกันและกันของคนในสังคม รวมถึงการวางแผนโครงการ นโยบาย กฎระเบียบ การดำเนินโครงการต่างๆ ของคนในสังคมและรัฐ โดยเฉพาะคนชายขอบที่ถูกกีดกันจากสังคม เช่นเดียวกับคนไร้บ้านในสังคมไทย ซึ่งศึกษาครั้งนี้ได้วิเคราะห์มายาคติที่เป็นผลผลิตจากการประกอบสร้างผ่านประสบการณ์ของการปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ทางสังคมของคนในสังคม ที่สะท้อนผ่าน

การนำเสนอผ่านความคิดของคนในสังคมที่มีต่อคนไร้บ้าน ซึ่งไม่ได้จำกัดเพียงการวิเคราะห์จากสื่อเพียงเท่านั้น และนำเสนอมายาคติที่เป็นชุดความคิดซ้ำกันมากที่สุดจำนวน 8 ชุดโดยนำเสนอเรียงตามลำดับของชุดมายาคติที่ศึกษาพบมากที่สุดที่ได้จากการสัมภาษณ์ทั้งคนไร้บ้าน เจ้าหน้าที่ศูนย์พักคนไร้บ้าน และคนทั่วไป จากการวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวควบคู่ไปกับการความเป็นจริงที่ได้จากการผลการสำรวจของโครงการฯ ดังต่อไปนี้

- มายาคติ: คนไร้บ้านคือคนป่วยทั้งด้านร่างกายและจิตใจ (มีปัญห สุขภาพจิต)

ข้อเท็จจริง: จากการสำรวจอย่างเป็นระบบในครั้งนี้นักกลับพบว่า มีเพียงร้อยละ 3.9 ของคนไร้บ้านในพื้นที่สาธารณะและร้อยละ 1 ของคนไร้บ้านในสถานพักพิงชั่วคราวที่มีสาเหตุในการเป็นคนไร้บ้านมาจากความพิการ และจากการสังเกตและสอบถาม พบว่า คนไร้บ้านในพื้นที่สาธารณะร้อยละ 90.5 ไม่มีความพิการ และร้อยละ 66.8 ไม่มีโรคประจำตัว ซึ่งมีแนวโน้มเดียวกันกับคนไร้บ้านที่อยู่ในสถานพักพิงชั่วคราวร้อยละ 92.7 ไม่มีความพิการ และร้อยละ 59.4 ไม่มีโรคประจำตัว สอดคล้องกับการสำรวจของเมืองวอชิงตัน ของอเมริกาตลอดช่วง 10 ปี ตั้งแต่ ค.ศ. 2005-2015 (Kim, 2015) ที่พบว่า ความทุกข์ทรมานจากการเจ็บป่วย หรือเป็นโรคเอดส์ต่างหากที่สร้างความเปราะบางให้คนออกมาเป็นคนไร้บ้าน เพราะพวกเขาถูกออกจากงาน ไม่สามารถเข้าถึงระบบบริการสุขภาพ และการส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งจากการสำรวจพบร้อยละ 0.2 ของคนไร้บ้านในพื้นที่สาธารณะที่มาเป็นคนไร้บ้านเนื่องจากติดโรคร้ายแรง ดังนั้นการเชื่อแบบยึดตามกันว่า ว่าคนไร้บ้านคือคนป่วย และคนโรคจิตจึงไม่ใช่ความจริงทั้งหมด

- มายาคติ: คนไร้บ้านไม่ใช่คนไทย

ข้อเท็จจริง: จากการสำรวจ พบว่า ร้อยละ 96.5 ของคนไร้บ้านในพื้นที่สาธารณะ และร้อยละ 100 ของคนไร้บ้านในสถานพักพิงชั่วคราวมีบัตรประจำตัวประชาชน หรือ เอกสารรับรองความเป็นคนไทย ดังนั้นการเชื่อแบบ

ตายตัวที่ว่าคนไร้บ้านไม่ใช่คนไทย จึงไม่ใช่ข้อเท็จจริง

- มายาคติ: คนไร้บ้านเป็นคนที่ไม่มีรากเหง้า ไม่มีบ้าน ไม่มีครอบครัว

ข้อเท็จจริง: จากการสำรวจกลับพบข้อเท็จจริงที่น่าสนใจว่า ร้อยละ 71.7 ของคนไร้บ้านในพื้นที่สาธารณะ และร้อยละ 68.8 ของคนไร้บ้านในสถานพักพิงชั่วคราวมีบ้าน หรือมีครอบครัว แต่เพียงกลับไปไม่ได้ หรือไม่อยากกลับ มีร้อยละ 6 และ 4.2 ที่มีบ้านและครอบครัวและสามารถกลับบ้านได้ตามลำดับ และร้อยละ 48.8 ของคนไร้บ้านในพื้นที่สาธารณะเคยกลับไปบ้านมาแล้ว ดังนั้นสิ่งที่เชื่อและเล่าต่อๆ กันว่า คนไร้บ้านเป็นคนที่ไม่มีรากเหง้า ไม่มีบ้าน ไม่มีครอบครัว จึงไม่ใช่ข้อเท็จจริงที่เป็นสากล

- มายาคติ: คนไร้บ้านเป็นคนที่ไม่มีศักยภาพ ไม่มีต้นทุนใดๆ

ข้อเท็จจริง: จากการสำรวจ พบว่า ร้อยละ 90.8 ของคนไร้บ้านในพื้นที่สาธารณะ และร้อยละ 74 ของคนไร้บ้านในสถานพักพิงชั่วคราว ต่างมีทักษะอาชีพต่างๆ มาก่อนเป็นคนไร้บ้าน อาทิ เกษตรกรรม ประมง ช่างก่อสร้าง กรรมกร ค้าขาย และพนักงานโรงงาน ในขณะที่คนไร้บ้านทั้งในพื้นที่สาธารณะ และในสถานพักพิงชั่วคราว ถึงร้อยละ 43 เขียนหนังสือได้คล่อง และร้อยละ 40.4 พอเขียนได้บ้าง ในขณะที่ ร้อยละ 81.3 รายงานว่าเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จนถึงระดับอุดมศึกษา ดังนั้นการเชื่อแบบตายตัวที่ว่าคนไร้บ้านเป็นคนที่ไม่มีศักยภาพ ไม่มีต้นทุนใดๆ จึงไม่ใช่ข้อเท็จจริง

- มายาคติ: คนไร้บ้านขี้เกียจ ไม่ทำงาน

ข้อเท็จจริง: จากการสำรวจอย่างเป็นระบบในครั้งนี้นี้กลับพบว่า คนไร้บ้านไม่ได้อยู่เฉยรอการสงเคราะห์เพียงเท่านั้น แต่คนไร้บ้านในพื้นที่สาธารณะมีการทำงานเพื่อยังชีพ และให้ได้มาซึ่งรายได้ในการใช้จ่ายยังชีพในลักษณะของการทำงานรับจ้าง หาของเก่าเพื่อขาย และทำการค้าขาย ร้อยละ 35.7, 24.4 และ 11.3 ตามลำดับ แม้ว่าค่าใช้จ่ายนั้นจะไม่เพียงพอต่อการยังชีพแต่ละวันถึงร้อยละ 57.6 ก็ตาม ดังนั้นการเชื่อแบบตายตัวที่ว่าคนไร้บ้านขี้เกียจ ไม่ทำงาน

จึงไม่จริงทั้งหมด

- มายาคติ: ภาวะเศรษฐกิจเป็นสาเหตุอย่างเดียวที่ทำให้เกิดภาวะไร้บ้าน

ข้อเท็จจริง: จากการสำรวจ พบว่า มีหลายปัจจัยที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความเปราะบางในการเกิดภาวะไร้บ้าน และออกมาใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้าน ได้แก่ ปัจจัยด้านครอบครัว เช่น พ่อแม่เสียชีวิต และความรุนแรงในครอบครัว ถึง ร้อยละ 52 ในคนไร้บ้านในพื้นที่สาธารณะ และร้อยละ 65.7 ในคนไร้บ้านในสถานพักพิงชั่วคราว และปัจจัยจากการถูกกีดกันจากสังคม เช่น ผู้สูงอายุ ความพิการ การติดโรคร้ายแรง และต้อกระจก ติดคุก ร้อยละ 8.4 ของคนไร้บ้านทั้งพื้นที่สาธารณะและสถานพักพิงชั่วคราว ดังนั้นข้อเท็จจริงคือมีหลายปัจจัยที่ผลักดันให้คนมีภาวะไร้บ้าน

- มายาคติ: คนไร้บ้านเป็นคนอันตราย เสี่ยงต่ออาชญากรรม

ข้อเท็จจริง: จากการสำรวจกลับพบข้อมูลที่น่าตกใจว่า คนไร้บ้านร้อยละ 32.5 เคยมีประสบการณ์ช่วงใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้านตกเป็นเหยื่อของการละเมิดและความรุนแรงจากคนในสังคม เช่น คนที่เมายาเสพติด วัยรุ่นที่ศึกษาคะนอง หรือ อินทพาล และร้อยละ 41.4 เคยขอความช่วยเหลือจากตำรวจ คนไร้บ้านด้วยกัน และเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นต้น ดังนั้นมายาคติที่เชื่อว่า คนไร้บ้านเป็นคนอันตราย เสี่ยงต่ออาชญากรรม จึงไม่ใช่ความจริงทั้งหมด กลับกันพวกเขา คือ เหยื่อของความรุนแรงที่ไม่สามารถขอความช่วยเหลือ หรือได้รับการสนับสนุนจากสังคมและรัฐ สอดคล้องจากการศึกษาของสหรัฐอเมริกาที่พบว่า คนไร้บ้านคือ เหยื่อมากกว่าผู้กระทำ ซึ่งยังถูกระทำจากระบบโครงสร้าง และนโยบายที่ลดทอนความเป็นมนุษย์ การทอดทิ้ง โดยเฉพาะคนไร้บ้านที่เป็นผู้หญิง วัยรุ่นและเด็ก ซึ่งจากการศึกษาครั้งนี้พบ ผู้หญิงถึงร้อยละ 18.2 และมีคนไร้บ้านที่เป็นเพศทางเลือกจากการสังเกต อีกร้อยละ 1.8

- มายาคติ: คนไร้บ้านต้องการเพียงบ้าน และอาชีพ

ข้อเท็จจริง: จากการสำรวจพบว่า คนไร้บ้านโดยรวมมีความต้องการที่หลากหลายมากกว่าบ้านและอาชีพ กล่าวคือ มีความต้องการอาหาร ร้อยละ 27.7 ที่พักอาศัยร้อยละ 22.7 สวัสดิการรักษาพยาบาลร้อยละ 18.8 เสื้อผ้าร้อยละ 16.2 ที่อาบน้ำร้อยละ 13.7 และสวัสดิการทางสังคมร้อยละ 11.7 และที่น่าสังเกตคือ ร้อยละ 21.7 ไม่ต้องการความช่วยเหลือ ซึ่งสะท้อนถึงความรู้สึกพอใจกับชีวิตในปัจจุบัน หรือ ระบบบริการและสวัสดิการของรัฐ และเอกชนยังเข้าไม่ถึง หรือไม่ตรงตามความต้องการของคนไร้บ้าน ดังนั้นข้อมูลเหล่านี้จึงเป็นประโยชน์กับรัฐในการขยายมุมมอง และมองให้เห็นความหลากหลายของความต้องการของคนไร้บ้าน

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

"คนไร้บ้าน" ในความหมายทางวัฒนธรรมของสังคมไทย คือ คนที่อยู่ในภาวะไร้บ้าน แต่ไม่รวมถึงผู้ป่วยข้างถนน และขอทาน "ภาวะคนไร้บ้าน" ในวัฒนธรรมไทยหมายถึง สถานการณ์ช่วงใดช่วงหนึ่งของชีวิตที่ไม่สามารถอยู่อาศัย และใช้ชีวิตประจำวันในที่อยู่อาศัยที่มั่นคงอย่างเป็นประจำ โดยเฉพาะเวลากลางคืน ที่ไม่ใช่โรงเรียนสอนศาสนา เรือนจำ สถานกักกัน สถานีตำรวจ ศาล มหาลัย หอพัก สถานพยาบาล สถานที่พักพื้น โรงแรม ซึ่งมีรูปแบบของการใช้ชีวิตช่วงนั้นในพื้นที่สาธารณะที่ไม่มีลักษณะเป็นที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะเวลากลางคืน เช่น ริมนอน วัด ศาลเจ้า สวนสาธารณะ ตลาด เป็นต้น ในขณะที่นิยามของรัฐยังคงผนวกคนไร้บ้านเป็นส่วนหนึ่งของคนไร้ที่พึ่ง ซึ่งเป็นนิยามที่กว้างและไม่มีความจำเพาะต่อมิติวัฒนธรรมที่มีความคลื่นไหว และหลากหลายภายใต้วิถีชีวิตของคนไร้บ้านเอง ส่งผลให้ความต้องการเฉพาะของคนไร้บ้านจึงไม่ถูกยกมาเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญในการดำเนินการป้องกันแก้ไขภาวะการไร้บ้าน

ในขณะที่คนไร้บ้าน เป็นภาพตัวแทนของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งในสังคมไทย ที่คนในสังคมยังคงไม่มีความเข้าใจ ไม่มีความรู้ในที่มา สาเหตุ ปัจจัยที่รอบด้านที่

ผลึกให้เข้าสู่ภาวะไร้บ้าน ความหลากหลายของวิถีชีวิต ความต้องการ และแนวทางการใช้ชีวิตร่วมกัน ทำให้ความพยายามในการปฏิสัมพันธ์กับคนไร้บ้านจึงดำเนินไปบนพื้นฐานของมายาคติต่างๆ ส่งผลให้การใช้ชีวิตร่วมกันจึงเป็นไปในรูปแบบความสงสาร สงเคราะห์ รั้งเกี้ยว และเกลียดกลัว ส่งผลถึงรูปแบบการดำเนินการต่างๆ ของรัฐ ไม่ว่าจะอยู่ในภาคส่วนของการป้องกัน แก้ไข เยียวยา พัฒนา และส่งเสริมคุณภาพชีวิตของคนในสังคมจึงดำเนินไปบนความเชื่อที่มีข้อเท็จจริงไม่รอบด้าน และมีมายาคตินับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นหลายๆ รูปแบบของการดำเนินการจึงมุ่งเน้นในการกำจัด ผลักดัน ตรวจจับ และปรับเปลี่ยนให้กลับไปเป็นคนทั่วไป ที่อยู่กับครอบครัว ซึ่งไม่สามารถตอบสนองความต้องการของคนไร้บ้านที่แท้จริง และละเอียดอ่อนต่อภาวะการไร้บ้าน

ดังนั้นการได้มีปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับคนไร้บ้านเพื่อเรียนรู้และเข้าใจ ผนวกกับการนำเอาข้อมูลข้อเท็จจริงของคนไร้บ้านมาเป็นข้อมูลในการรื้อสร้างมายาคติและชุดความเชื่อที่ไม่ลุ่มลึกและรอบด้านของคนไร้บ้านและภาวะไร้บ้านของสังคมไทยยังคงมีความสำคัญ และจำเป็นอย่างยิ่ง ผนวกกับการดำเนินการทางสังคมและของรัฐในการดำเนินการกับคนไร้บ้านจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องดำเนินการบนฐานข้อมูลข้อเท็จจริงของคนไร้บ้านที่มีการสำรวจหรือเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบและมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนทั้งภาคส่วนคนไร้บ้าน องค์กรที่ทำงานในประเด็นคนไร้บ้าน ภาคส่วนวิชาการ หน่วยงานของรัฐ และชุมชน เพื่อให้เป็นปัจจุบันอยู่เสมอทันต่อความเปลี่ยนแปลงและหลากหลายของวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน เพื่อให้การดำเนินการนั้นๆ ตรงตามความต้องการของคนไร้บ้านที่แตกต่างและหลากหลายมากกว่าการดำเนินการตามพระราชบัญญัติการคุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง พ.ศ. 2557 ในปัจจุบัน และการดำเนินการเหล่านั้นต้องให้ความสำคัญและละเอียดอ่อนต่อภาวะการไร้บ้าน เพื่อให้การดำเนินการนั้นมีความเป็นไปได้เกิดผลลัพธ์ในทางปฏิบัติ และยั่งยืนอย่างแท้จริง

ในขณะที่การศึกษาวิจัยในอนาคตข้างหน้า ควรมีการสำรวจและเก็บข้อมูลคนไร้บ้าน และปัจจัยที่ส่งผลให้คนเข้าสู่ภาวะการไร้บ้านอย่างต่อเนื่อง ทั้งเชิงปริมาณเพื่อสะท้อนถึงขนาด ความสำคัญ ความจำเป็นในการพัฒนาแก้ไข

ควบคู่ไปกับการศึกษาเชิงคุณภาพเพื่อทำความเข้าใจในบริบท เจื้อนไข และ รายละเอียดทั้งเชิงลึกและเชิงกว้างของคนไร้บ้านและภาวะการไร้บ้านจากทั้ง มุมมองของคนไร้บ้านและ ที่ไม่ใช่คนไร้บ้าน นอกจากนี้ควรมีการศึกษาและเก็บ ข้อมูลคนไร้บ้านในพื้นที่เมืองใหญ่ๆ ที่กำลังเป็นพื้นที่รับรองคนไร้บ้าน รวมถึง พื้นที่ที่เป็นพื้นที่หลักให้คนในครอบครัว ชุมชนต้องออกมาเป็นคนไร้บ้านด้วย เช่นกัน

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). **สัญญาวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษา**. รัฐศาสตร์. กรุงเทพฯ: วิภาษา.
- นพพร ประชากุล.(2544) “**โรล็องด์ บาร์ตส์ กับสัญศาสตร์วรรณกรรม**” มายาคติ สรรนิพนธ์จาก Mythologies ของ Roland Barthes ; แปลจากภาษาฝรั่งเศสโดย วรรณพิมล อังคศิริสรรพ. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. (2546). **วิถีชีวิตคนไร้บ้าน: หลากหลาย ณ ชายขอบของเมือง**. วารสารปารีชาติ, 15: 43-73.
- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. (2552). **โลกของคนไร้บ้าน (พิมพ์ครั้งที่ 2)**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ฤทธิรงค์ จุฑาพถุฒิกร (2551) ‘**House หรือ Home ความหมายของบ้านในวัฒนธรรมตะวันตก**. Journal of Interior Environment, King Mongkut’s Institute of Technology at Ladkrabang, Devison of Interior research, 5, 1-14.
- สมาคมสร้างสรรค์กิจกรรมอิสรชน. (ม.ป.ป.). **เอกสารสำรวจผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะกรุงเทพฯ**. นิยาม “บ้าน” “การไร้บ้าน” และ “คนไร้บ้าน”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <http://humanset.org/index.php/action/life/homeless/16-2013-09-20-14-49-10>. (วันที่ เข้า ถึง 5 พฤศจิกายน 2558).
- สำนักคุ้มครองสวัสดิภาพชุมชน. (2551). **คนเร่ร่อน ไร้บ้าน**. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : http://61.19.50.61/dsdw2011/module.php?module=service&pg=service_detail&ser_id=5.(วันที่ เข้าถึง 17 กันยายน 2557).

- สุชาติ ทวีสิทธิ์.(2554). “**บทที่ 9 การพัฒนาสุขภาพะผู้หญิงในประเทศไทย**”. ใน ประชากรและสังคม 2554 จุดเปลี่ยนประชากร จุดเปลี่ยนสังคมไทย.มทิดล. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล นครปฐม.
- เหมพรพรช บุญอ้อยหยัด และเพิ่มศักดิ์ มกรกริรมย์. (ม.ป.ป.). **สิทธิมนุษยชนกับกระบวนการต่อสู้ของคนไร้บ้านในเขตพระนคร.** (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก : [http://www.ihrp.mahidol.ac.th/Content/pdf-files/The sis/Miss.Hemmapas%20Boonyoiyad.pdf](http://www.ihrp.mahidol.ac.th/Content/pdf-files/The%20sis/Miss.Hemmapas%20Boonyoiyad.pdf).(วันที่ เข้า ถึง 17 กันยายน 2557).
- อรพินทร์ พิทักษ์มหาเกตุ. (2552). “**เรื่องของคนไร้บ้านในโลกกลมๆใบนี้**”. ใน "ครอบครัวไทย" ในสถานการณ์การเปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากรประชากรและสังคม. ชาย โพธิสิตา และสุชาติ ทวีสิทธิ์. บรรณาธิการ. นครปฐม: สำนักพิมพ์ประชากรและสังคม.
- อรวรรณ ปิลันธน์โอวาท.(2549) **กรอบวาทกรรมวิเคราะห์กับกรณีศึกษาไทย: มุมมองหนึ่งจากนิเทศศาสตร์, คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.**
- อัจฉรา รักยุติธรรม. (2557). **โครงการการวิเคราะห์ช่องว่างการดำเนินงานและองค์ความรู้เกี่ยวกับคนในพื้นที่สาธารณะ: คนไร้บ้านเด็กเร่ร่อนและผู้ป่วยข้างถนนเพื่อการพัฒนายุทธศาสตร์.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- อัจฉรา รักยุติธรรม. (2560). **คนไร้บ้าน การเดินทางสู่ความโดดเดี่ยว.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.). กรุงเทพมหานคร

ภาษาอังกฤษ

Australian Bureau of Statistics.(2006). **Australian Census Analytic Program Counting the Homeless Australia 2006**. Australia. (Online). Available: <http://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/mf/2050.0> (Accessed 30 November 2014).

Australian Bureau of Statistics. (2011). **Position Paper - ABS Review of Counting the Homeless Methodology**. Australia. (Online). Available:<http://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/0/90db868e528d3eebca2578df00228cee?opendocument> (Accessed 30 April 2014).

Department of Communities and Local Government. (2014). **Homelessness data: notes and definitions**.UK. (Online). Available: www.gov.uk/guidance/homelessness-data-notes-and-definitions. (Accessed 30 April 2014).

Fischer, Pamela J.; Breakey, William R. (1991). "The Epidemiology of Alcohol, Drug, and Mental Disorders among Homeless Persons" **American Psychologist**. 46(11):1115-1128.

Graham Tipple and Suzanne Speak. (2005). "Definitions of Homelessness in Developing Countries" **Habitat International**. 29:337-352.

Kim, J. (2015). Why & Who are Homeless?. **People in Purple Vol. 1** (Online).Available:[http://www.jeankimhome.com/Documents/Books/30-PiP-Volume 1- REALITY- ROOT-CAUSES.pdf](http://www.jeankimhome.com/Documents/Books/30-PiP-Volume%201-REALITY-ROOT-CAUSES.pdf). (Accessed 30 April 2015).

- Peter H. Rossi. (1989). **Down and out in America: The Origins of Homelessness**. Chicago: University of Chicago Press. USA
- Supreme Court Commissioners. (2011). **The National Report on Homeless for Supreme Court of India, Permanent Shelter for Urban Homeless Populations (Tenth Report of the Commissioners of the Supreme Court)**. (Online). Available: <http://www.sccommissioners.org/Reports/Reports/National%20Report%20on%20Homeless%20Shelters.pdf>. (Accessed 30 November 2014).
- Susser E, Conover S and Struening EL. (1990). "Mental Illness in the Homeless: Problems of Epidemiologic Method in Survey of the 1980s" **Community Mental Health Journal**. 26(5):391-414.
- Westfall R. (2010). **Dimensions of Social Inclusion and Exclusion In Yukon**. Department of Health and Social Services. Canada. (Online). Available: http://www.eco.gov.yk.ca/pdf/2010_Survey_documentation_Social_Inclusion_Household_Survey.pdf. (Accessed 30 April 2014).